lanatok alatt (vagy évek gyötrelmei során); megkérdőjeleződnek szándékok, indulatok, érzelmek (vagy kerülnek mások a helyükre); a megélt múlt eltűnik és egy másik tolakszik elé (ami kelleténél gyakrabban olyan, mintha csak kitalálták volna, *rémálom*, holott minden eljárás azzal az ígérettel indul, hogy pontosan elmondja majd, mi történt; hogy híven felidéződik minden apró részlet); a szembenálló történetek kavalkádjában (káoszában), melyekből végül egy ítélet megfellebbezhetetlenül egy még újabbat rak össze, a szavak mások szavai lesznek, a felismerhetetlenségig; ahogy más lesz a nyelv is, idegen fogalmak kiismerhetetlen szótára – és mégis az beszél. *Stb.*

Nem hiszem, hogy bármelyikük – *és még sokan mások* – írásai megkerülhették volna ezeket a *kényszerű* felismeréséket, ahogy bírósági munkájára való visszaemlékezésében ezt Thomas Bernhard be is vallja.

„Felbecsülhetetlen tőke. Azt hiszem, oda nyúlnak vissza a gyökerek."[51]

Szerintem is.

– hovatovább? –

Nem tudom. A fenti szövegutcák – a kleisti, a hoffmanni, a kafkai és a bernhardi is – még hosszan járhatók, s az is biztos, hogy az *utazás* Hajnóczy Péterrel sem ért véget ezzel. Remélni pedig annyit: hátha Kolhász Mihálynak egyszer tényleg sikerül a hajnali sétáin – *„kiskabátban, vacogva, zsebre dugott kezekkel"* – testével felmelegítenie a levegőt, és *„korábban köszönt ránk a tavasz"*.

kezdete, mit még elviselünk,/ s mennyire bámuljuk, mert megveti szenvtelenül,/ hogy/ összetiporjon. Iszonyu minden angyal." R. M. Rilke: Duinói elégiák. Az első elégia. Ford. nemes Nagy Ágnes In Rilke versei. Európa Könyvkiadó, Budapest 1983. 233–236. 233.

[51] S. Dreissiger: *Von einer Katastrophe in die andere. 13 Gespräche mit Thomas Bernhard.* Bibliothek der Provinz, Weitra 1992. 146. (Idézi Mittermayer i. m. 24.) Angolul: From One Catastrophe to the Next. Interview with Asta Scheib. Trans. Anja Zeidler. http://www.thomasbernhard.org/interviews/1986intas.shtml (Utolsó megtekintés: 2013. dec. 6.)

Szembenézés a múlttal? Információs igazságtétel dokumentumfilmen és jogban

Gárdos-Orosz Fruzsina

1. Előkérdés: összekapcsolható-e a dokumentumfilm, a jog, és az irodalom

Szőnyei Tamás 2011 őszén megjelent *Titkos írás* című munkája (*Állambiztonsági Szolgálat és irodalmi élet*) bepillantást enged az állambiztonság működésének mindennapjaiba. Tar Sándor *Az áruló* című könyvében szembenéz a múlttal, szépirodalmi eszközökkel. Esterházy Péter pedig *Javított Kiadása* kapcsán mondja egy interjúban, hogy az írás számára az esztétika világa, de néhány helyzetben a téma etikai feldolgozása megkerülhetetlen. Ha ezt az író nem veszi észre, akkor nem irodalmat csinál, hanem történelemhamisítást követ el.

Az ún. „ügynöküg*y*" az irodalomban általában sem az író, sem az olvasó részéről nem marad meg az esztétika szférájában, ám mégsem mondhatjuk, hogy a szépirodalom elsődleges célja a dokumentálás, az értékelés, vagy az iránymutatás volna. A témát feldolgozó dokumentumfilmek azonban elsősorban a tényeket kívánják megörökíteni, de a filmek és egyes képeik utóéletét vizsgálva megállapítható, hogy nem kizárólag a tényeket hangsúlyozzák, hanem a képi világon keresztül a racionális mérlegelésen túlmutató üzeneteket is közvetítenek.

Első felindulásból azt gondolhatjuk, hogy ha az irodalom vagy a film foglalkozik is egy témával, más síkon teszi, mint a jog, és az értelmezési keretek is teljesen mások az irodalmi, képi és a jogi olvasat esetében. Közismert, hogy amit Esterházy ír, az a valóság és a fikció határán mozog. Ha azt szeretnénk szemléltetni, hogy az egyes témák feldolgozása esetében a leíró, dokumentarista olvasat mellett – akár író, költő, akár filmes a szerző – megjelenik az etikai olvasat, vagy az etikai mellett az esztétikai, kiváló példát találunk az állambiztonsági múlt személyes feldolgozására tett szépirodalmi, dokumentarista és jogi kísérletek összeolvasásával.

Ez egy olyan terület, ahol a három műfaj, három szempontból, három különböző eszközzel próbálja a problémát értékelni, és a végső olvasat kialakulását – látni fogjuk – hatékonyan befolyásolják a személyes, egyedülálló ábrázoló kísérletek. Az irodalmi és dokumentarista kísérletek mellett létező jogi szabályozás

pedig csak úgy érthető meg, ha megkeressük a kontextust. A kontextus felismerésében, a normaszöveg világának feltárásában pedig nagy segítséget nyújthatnak az irodalmi művek mellett a dokumentumfilmek. A szépirodalom és a film emberi történeteket, történéseket mutat be, és a történetek – író, filmes által befolyásolt – olvasatai hozzájárulhatnak ahhoz, hogy hitelesebben értékeljük a múlt feltárására tett jogi kísérleteket is. E történetek még a normaszöveg tartalmát is befolyásolták.[1] E tanulmány a dokumentumfilmek kontextusteremtő hatását szeretné bemutatni, az irodalom hozzájárulása a téma megértéséhez újabb tanulmány feladata lehet a jövőben.

2. *Bevezetés*

1990. január 5-én, néhány hónappal a köztársaság és a tartalmilag új alkotmány születése, valamint közvetlenül az első demokratikus választások előtt, két ellenzéki part képviselői bejelentették, hogy a Belügyminisztérium III/III. számú, belső elhárítással megbízott csoportfőnöksége egyes személyeket még mindig megfigyelés alatt tart, közöttük az ellenzék vezetőit. Az így szerzett információt pedig a belső elhárítás összegyűjti és felhasználja. Az ellenzéki pártok arra kérték a miniszterelnököt – Németh Miklóst –, hogy magyarázza meg a helyzetet és tárja fel, hogy a kormányzatnak volt-e tudomása a titkosszolgálatok tevékenységéről. Az ellenzék kérte az érintettek felelősségrevonását is. Németh Miklós azonnal elhatárolódott a feltárt visszásságoktól és nyomozást rendelt el. Két nappal később parlamenti bizottságot állítottak fel, amely megerősítette az ellenzék vádjait a III/III. csoportfőnökség illegális tevékenységéről, majd a vezetők lemondtak.[2]

Milyen bizonyítékokkal támasztotta alá az ellenzék az állításait? Csupán egy rövidfilm (a továbbiakban: a Film) állt rendelkezésükre, amelyet Lovas László, újságíró és operatőr forgatott a Belügyminisztériumban. Ő Végvári Major József segítségével jutott be a minisztérium épületébe. Végvári hivatalnokként dolgozott a minisztériumban és felfedezte, hogy a minisztérium hazudik a titkosszolgálatok tevékenységéről. Ebből arra következtetett, hogy a demokrácia felépítésére való törekvés is hazugság. Csalódottságában felkereste az ellenzéki vezetőket, hogy bizonyítékokat mutasson be arról, hogy milyen tevékenységet végeznek a titkosszolgálatok, illetve hogyan semmisítenek meg egyes iratokat. Leglábbis ez volt a hivatalos magyarázat.[3]

[1] Nagy Tamás munkája helyezte számomra kontextusba a jog és irodalom összekapcsolására tett gondolati kísérleteket. Nagy Tamás: „S ő levelemre városunkba jön" avagy hány életük van a jog és irodalom kutatásoknak. Budapest 2013. *Kézirat.*

[2] A részletes történetet lásd pl. Révész B.: Dunagate I. *Beszélő* 9/12 (2004) 46.; Dunagate II. *Beszélő* 10/1 (2005) 40., Dunagate III. *Beszélő* 10/2 (2005) 46., Varga L.: Gergő és az ő árnyéka. *Beszélő* 7/9–10 (2002) 30.

[3] Vö. Horváth B.: A Dunagate felvételek dezinformációk lehettek. 2004. december 13. Este. tévéadás.

Mindezek után a belügyminiszter lemondott.[4] A nemzetbiztonságot éppen újjászervezték, így az ezzel megbízott miniszternek is le kellett mondania. Hamarosan megtörtént a nemzetbiztonság tényleges, jogszabályokon alapuló átalakítása.[5] A dokumentumfilm kiváltotta botránynak valószínűleg nagy hatása volt az első szabad választások kimenetelére is.

*

E tanulmány célja példákkal alátámasztani azt a tézist, hogy a jogi normaszöveget érdemes a kontextus – személyes értelmezéseket is magába foglaló ismeretanyag – fényében értelmezni.[6] Ehhez az ismeretanyaghoz egyaránt hozzájárul a tudomány mellett a publicisztika, a film, a dokumentumfilm és az irodalom, akár tényeken alapul, akár a fikció a maga eszközeivel. Esettanulmányként azt vizsgálom meg, hogy a fent említett Film és utóélete hogyan befolyásolhatta a ma is hatályos jogi szabályozás kialakítását, és hogyan járulhat hozzá pontos megértéséhez. Továbbá megvizsgálom, hogy a képek, a Film egyes mozaikjai hogyan, milyen céllal jelentek meg később a tévéműsorokban, és milyen magyarázó vagy félremagyarázó erejük lehetett. Erősebb lehet-e az üzenet, ha a mondanivalót képekkel támasztják alá?

A jogi szabályozás könnyebben értelmezhető az emberek számára, ha annak normatív tartalmát történetek, képek, arcok veszik körül. Az esettanumányon keresztül láthatjuk, hogy a normativitás igényének és tartalmának kialakulását hogyan befolyásolja a képi világ, hogyan uralkodik azon a jogalkotók, a jogalkalmazók és a társadalom tagjai személyes olvasatának meghatározásával.

Minden művészi alkotás önálló életre kel – szokás mondani. Láthatjuk, hogy sok évvel születése után a Film a Fekete Doboz produkciójával együtt[7] önálló életre kelt, elszakadt az eredeti szerepétől. Ez talán a természetes folyamat egyes jogi szövegek esetében is: a jogi szövegek is elszakadnak az alkotójuktól és az alkotójuk céljaitól, a mindenkori mában értelmezzük azokat.[8] Párhuzamot vonhatunk-e egy alkotás folyamatos értelmezési és felhasználási lehetőségei és a jogszabály szövegének folyamatos és akár folyamatosan változó értelmezési és felhasználási lehetőségei között? Mi a különbség a két „szöveg" természete között?[9]

A sok kérdés mindegyikére jelen írásban lehetetlen, és talán nem is kell válaszolni. A következőkben megvizsgálom, hogy a film, és annak képei hogyan keltek önálló életre, és hogyan formálhatták, vagy éppen deformálhatták a társadalom megértését és értékelését a múlt rendszer és a rendszerváltás állambiztonsági te-

[4] Horváth István belügyminiszter lemondó nyilatkozata is jól rávilágít a helyzet ellentmondásaira: Elhangzott az Országgyűlés 74. ülésszakában. *Az Országgyűlés Naplói* 1985–1990.

[5] Révész B.: *Az állambiztonságtól a nemzetvédelemig.* Acta Universitatis Szegediensis, Szeged 2003.

[6] Fekete B.: Alkotmánypreambulum és intertextualitás, avagy sok szöveg között az alkotmánypreambulum. *Kézirat.* 2–5.

[7] A Fekete Doboz egy olyan civilekből álló csoport volt, amely sokszor akár rejtett kamerával dokumentálta a rendszerváltás történéseit 1988 óta. Jelenleg alapítványként létezik, amelynek többek között a filmes anyagok megőrzése és gondozása a feladata. Lovas Zoltán a Fekete Doboz tagja volt.

[8] Az originalista érvelésről és annak problémáiról szóló elveket lásd pl.: Szente Z.: *Érvelés és értelmezés az alkotmányjogban.* Budapest, Dialóg-Campus 2013. 146–160.

[9] Fekete: i. m.

vékenységéről. Arra is választ próbálok adni, hogy ez az értékelés hogyan vezethet el minket a jogi szabályozásig, és hogyan befolyásolhatja például annak alapvető alkotmánybírósági értékelését.

3. Filmes sikerek a múlt feltárásában – dokumentumfilmek, a Dunagate botrány és a képek utóélete[10]

Elsőként Lovas László 1989. december 25-én készült felvételét vizsgálom. A készítő annak bemutatására törekedett, hogy mit lehetett a rendszerváltáskor tudni a titkosszolgálatok működéséről. Ezt követően a Dunagate botrányfilmet elemzem, amely Lovas fentebb ismertetett filmjéből és a Végvárival, a történések kulcsfigurájával készített felvételekből áll. Ezek után áttekintem a Dunagate film bemutatása után készült televíziós beszélgetést. A Film kapcsán kirobbant társadalmi vita, amely a jogalkotást is erősen befolyásolta, nagyrészt az újságokban zajlott.[11]

A Film utóélete kapcsán azt vizsgálom, hogy a felvételeket követő tizenöt évben a tévéműsorok és más filmek hogyan használták fel az 1989-es produkciók egyes epizódjait és képeit, és ezzel hogyan formálták a múlt feltárására, az állambiztonsági iratok nyilvánosságára vonatkozó társadalmi igényt.[12] 2004-ben és 2005-ben is sok tévériport használta az eredeti felvételeket[13] azért, hogy bizonyítsák azt, hogy a rendszerváltáskor az állambiztonsági iratok szisztematikus megsemmisítése történt. Ez az interpretáció, amelyet egyébként a felvétel ilyen formában nem támasztott alá, természetesen politikai célokat is szolgálhatott, és a jogszabályalkotást is orientálni kívánta.

Két hosszabb dokumentumfilmet is bemutatok 1997-ből és 2004-ből, amelyek szintén értelmezik a Dunagate produkciót.[14] E filmek azt vizsgálják, hogy az eredeti filmek készítői hogyan befolyásolják a nézőközönségüket azzal, ahogy az arcokat, a karaktereket, a szituációkat vagy éppen a történelminek mondható helyeket láttatják. Ezek a későbbi filmek azt is megmutatják, hogy az eredeti, 1989-es felvételek, amelyek a maguk idejében olyan nagy hatással formálták a

[10] A Dunagate botrány és annak következményei, illetve a filmes és szakirodalmi dokumentumok megismeréséhez alapvető segítséget nyújtott Uitz Renáta és Oksana Sariskova a Human Rights and Documentary Cinema című kurzus oktatójaként (CEU), Révész Béla és Elbert Márta sok évvel ezelőtti személyes találkozásunk alkalmával, illetve a Közép-Európai Egyetem Open Society Achive munkatársai. A tanulmányban feldolgozott filmek egy része a Magyar Televízió Archívumában is megtalálható, internetes elérhetőségük változó a http://www.mtva.hu/hu honlapon.

[11] Lásd. pl. Balla P.: A Per. *MNEM* 1990. júl. 31.; Schmidt A.: Végvári kórházban van. *Népszava* 1990. okt. 21.; Kis Z.: Dunagate-tárgyalás. *Reggeli Kurir* 1991. ápr. 12.; László Á.: Németh Miklós jól aludt. *Reggeli Kurir* 1991. ápr. 12.; Kis Z.: Kiszuperált titkosrendőrök seregszemléje. *Reggeli Kurir* 1991. ápr. 17.; Kis Z.: A cég „lendkerekes autója". *Reggeli Kurír* 1991. ápr. 18.; Kis Z.: A pártok nem kértek védelmet. *Reggeli kurir* 1991. ápr. 19.; Kis Z.: Huszárcsiny a kémtábornokok perében. *Reggeli Kurir* 1991. ápr. 26.; Csarnai E.: SZDSZ vétó. *Reggeli Kurir* 1991. ápr. 27.

[12] Rendszerváltó évek. Televíziós sorozat 1989 őszétől 1990 tavaszáig. Az Este (televízióműsor) 2004. december 10-i adása. Az Este 2004. december 13-i adása. Az Este 2005. március 9.-i adása.

[13] Gátlástalan Este. *Népszabadság* 1990. március 18.

[14] Rendszerváltó évek... Kiss R.: Hős vagy áruló?

közvéleményt – és talán befolyásolták az első szabad választásokat is –, hogyan vezettek el a nemzetbiztonsági szolgálat újjászervezéséig.

4. Az eredeti Film

Lovas Zoltán, újságíró és operatőr 1989. december 25-én Végvári Major József segítségével behatolt a Belügyminisztérium épületébe. Ismeretlen eredetű megsemmisített aktákkal teli nagy zsákokat filmeztek le és készítettek néhány felvételt az ellenzék tagjairól és különféle párttalálkozókról készült állambiztonsági aktákról. A Fekete Doboz Végvári Major Józseffel készített később interjút, mivel ő volt az események kulcsfigurája. A filmkészítők feladata elsősorban az volt, hogy az interjú során a néző állást tudjon foglalni Végvári józansága és megbízhatósága kérdésében. A film készítői által folytatott nyomozás valójában Végvári személyiségének a feltárásáról szólt, melyet képi eszközökkel igyekeztek elérni.

Ennek azért is volt különös jelentősége, mert a film elkészítését követő hónapokban nem tűntek fel további anyagok, amelyek a valós történet feltárását segítették volna.[15] Így mindenkinek ebből a rövidfilmből kellett megalkotnia a saját olvasatát. A Fekete Doboz tehát arra törekedett, hogy meglássa és meglát-tassa Végvárinak azt az arcát, amely szerintük a leghitelesebb volt. Az biztos, hogy ha a Végvári Major Józseffel készüt interjút nézzük, akkor úgy érezzük, hogy története hihető és valóságos, és attól kezdve, hogy egy történet, legyen az akár valóság vagy fikció – jelen esetben ezt senki sem tudta –, beépül a néző világról alkotott képébe, a film már elérte a célját.

Nem szabad elfelejteni, hogy bár a Dunagate film kapcsán kirobbant vita főképp az újságokban, folyóiratokban zajlott, magának a filmnek, a képeknek, a képeket használó tévéműsoroknak sokkal nagyobb magyarázó erejük volt, mint a cikkeknek önmagukban. Ha az arcokat és a gesztusokat nézzük, azt vizsgáljuk, hogy a beszélő nyugodt vagy izgatott-e, hogyan magyarázza ő maga a cselekedete mozgatórugóit, akkor sokkal többet megértünk a történetből, mint kizárólag a szavak által.[16] Ez talán azért van így, mert a történeteket valójában az emberek maguk alkotják, és valójában egy, az állambiztonsági iratok nyilvánosságáról rendelkező normaszöveg hivatalos magyarázata helyett inkább ezek az emberek által megalkotott történetek hozzák létre a jogszabály kontextusát, és így értelmezési keretét.

Lovas Zoltán, Pesty László, Jávor István és Elbert Márta tehát készített egy 34 perces filmet[17] „Dunagate" címmel, amely a hírhedt minisztériumi felvétel mellett a Végvári Józseffel készített interjút tartalmazta. A filmet a televízió az éjjeli órákban sugározott Záróra című adásában mutatta be. Az adás egyértelműen megbolygatta a békés átmenet felszínét. A Záróra adásával kapcsolatban meg kell

[15] Az állambiztonsági aktákról többen is próbáltak több információt szerezni, de a kísérletek nem voltak igazán sikeresek. Vö. Varga: i. m.

[16] A dokumentumfilm-tudományról lásd pl. Plantinga, C. R.: *Rhetoric and Representation in Nonfiction Film.* Cambridge University Press, Cambridge 1997.; Renov, M.: Toward a Poetics of Documentary. In Renov (ed.): *Theorising Documentary.* Routledge, London 1993. 12–36.

[17] Fekete-doboz: *Dunagate.* 34 perces dokumentumfilm.

jegyezni, hogy a néző értelmezésében nagyon fontos szerepet járszott a riporter személye, az a szimpátia, amit felkeltett, és amely szimpátia nem utolsósorban a jól irányzott kérdéseknek volt köszönhető. A dokumentumfilm célja természetesen a valós helyzet feltárása, de a filmezés adta művészi, nagyító vagy kicsinyítő, torzító vagy élesítő stb. eszközökkel a készítő szabadon gazdálkodik.

A Dunagate film képei azt mutatták, hogy nagy erőkkel és nagy mennyiségben folyik az állambiztonsági akták megsemmisítése, és a titkosszolgálat az ellenzék tagjairól és tevékenységükről folyamatosan információt gyűjt.

Emellett a film hangsúlyozta, hogy nincs arra szolgáló bizonyíték, hogy az aktákat megsemmisítette volna a titkosszolgálat, ugyanis a lefilmezett nagy zsákok tartalmát a film készítői nem ismerhették meg. Végvári volt az egyetlen, aki a filmben arról számolt be, hogy az akták nagy volumenű megsemmisítése folyik azért, mert az állambiztonsági szervezet tagjai meg akarják semmisíteni az állambiztonság működésére vonatkozó információkat.

A botrány kirobbanása után felállított parlamenti vizsgálóbizottság szintén nem tudta megerősíteni Végvári állítását és nem tudott kideríteni a filmben rögzítetteknél több részletet a titkosszolgálatok működéséről. Ez tovább erősítette az ellenzék megfigyelésekről szóló gyanúját, melyet a Fekete Doboz felvételei igazoltak.[18] A Fekete Doboz felvételeinek tehát azért is volt nagy jelentősége, mert abban az időben úgy tűnt, hogy valóban nem lehet többet kideríteni a titkosszolgálat 1989-es tevékenységéről.

Kérdés, hogy miért nem lehet a mai napig többet tudni arról, hogy a rendszerváltáskor mennyi akta semmisült meg, miért és mikor. Ennek oka lehet az is, hogy az a nézet, miszerint valójában rengeteg aktát megsemmisíthetett a titkosszolgálat, és így nem is lehet pontos képünk arról, hogy kit, miért és mikor figyelt meg az állambiztonság, kényelmes volt a társadalmi változások legtöbb résztvevője számára, és – ahogy alább látni fogjuk – biztos kontextusként szolgált az állambiztonsági iratok nyilvánosságáról szóló jogi szabályozás megalkotásához.

5. *A képek önálló életre kelnek*

A rendszerváltást követően 2004. december 10-én vetítették az első olyan dokumentumfilmet, amely kifejezetten az állambiztonsági iratok megsemmisítésével, a Dunagate botránnyal foglalkozott.[19] A riporter először ismertette a történések lényegét, és aztán közreadott egy rövid összefoglalót arról, hogy más országokban hogyan szabályozták az állambiztonsági iratok nyilvánosságát és az akták hivatalos megsemmisítését. Ezek után azokat a képsorokat láthatjuk, amelyeket a Fekete Doboz készített 1989 decemberében, illetve azokat, amelyek az akták megsemmisítését kívánták dokumentálni.[20] A két anyagot a filmesek érezhetően

[18] Vö. Révész B.: Függelék a Dunagate III. fráshoz. *Beszélő* 10/2 (2005) 46.
[19] Este 2004. december 10-i adása.
[20] Pártiratok a zúzdában. (A Fekete Doboz felvétele) 1989. november 17–18.

úgy kapcsolták össze, hogy megmutassák és bizonyítsák azt, hogy Magyarországon az állambiztonsági akták nagy volumenű megsemmisítése zajlott, és ez a fő oka annak, hogy nincs kielégítő jogi szabályozás az állambiztonsági akták nyilvánosságáról. A narrátor a képek bemutatása kapcsán kifejezetten említi is ezt. Kenedi Jánost, a téma szakértőjét[21] a filmesek szintén behívták a stúdióba, hogy ő is kommentálja a filmen látottakat, és előadja a történések tudományos magyarázatát. Kenedi kifejezetten hangsúlyozta, hogy a képek és az események félreértésén alapul az a felfogás, miszerint az állambiztonsági akták olyan mértékű megsemmisítése történt volna, amely a kutatást, a feltárást lehetetlenné teszi. Azt is megerősítette, hogy tévhit, hogy csak a III/III. Csoportfőnökséghez tartozó ügynökök lettek volna felelősök a bűnösnek tekintett titkosszolgálati munkáért, és a másik négy csoportfőnökség tevékenységét félre lehetne tenni az értékelés szempontjából.

Tény, hogy Kenedi János alapos kutatásainak hatása kevésbé érzékelhető a mai jogi környezeten, mint a narrátor értelmezéséé. A dokumentumfilmnek azonban mindenképpen fontos momentuma, hogy megszólaltatta a történészt, meghallgatta és képi meggyőző erővel támasztotta alá a tudományos magyarázatot is amellett, hogy az 1989-es felvételek önálló élete nyomán kialakult „tévhiteket" – vagy legalábbis olyan értelmezéseket, amelyek nem feltétlenül felelnek meg a valóságnak – továbbgondolta és erősítette. A film üzenete összességében az volt, hogy a nemzetbiztonság rendszerváltás utáni újjászervezése valójában olyan, az állambiztonsági rendszer működésével kapcsolatos megalapozatlan elképzeléseken alapult, amelyeket részben az 1989-es felvételek túlmagyarázása vagy félremagyarázása okozott.

2005. december 3-án újra feltűntek a régi felvételek a televízió képernyőjén.[22] Kenedi János itt is felhívta a figyelmet arra, hogy a képek mögött álló narratíva nem a képeket magyarázza, és még a közvélemény felfogásával sem azonos. Azt hangsúlyozta, hogy a felvételeken látható iratmegsemmisítések a titkosszolgálat mindennapi rendes működéséhez is hozzátartozhatnak, és nem lehet azokból messzemenő következtetéseket levonni. Nem lehet a felvételekkel igazolni azt az állítást, hogy olyan állambiztonsági iratokat semmisítettek meg akkoriban, amelyek a múlt rendszer feltárását lehetetlenné teszik.

Nem sokkal ezt követően egy új esti programot kezdett sugározni a Magyar Televízió,[23] amely szintén felhasználta a Fekete Doboz felvételeit, és újból magyarázta azokat. A narráció kiemelte, hogy a filmek készítése idején, 1989-ben az állambiztonsági akták szisztematikus megsemmisítése történt.

Kisebb botrány tört ki: az eredeti film készítői, a Fekete Doboz tagjai az újságban nyilatkozatot tettek közzé, miszerint a felvételeket elfogadhatatlan módon használták fel a Magyar Televízióban, félremagyarázva azokat. Elbert Márta, a Dunagate filmek egyik készítője nyilvános levélben jelezte a Magyar Televízió

[21] Lásd számos publikáció mellett: Kenedi J.: *Kis állambiztonsági olvasókönyv.* Magvető, Budapest 1996.
[22] Este 2004. december 13-i adása.
[23] Este 2005. március 9-i adása.

számára, hogy a két film összevágásával egy olyan tartalmat hoztak létre, amely filmkészítői szándékkal ellentétes üzeneteket közöl.[24]

Az éjszaka sugárzott sorozat esetében valóban az az ember érzése, hogy a filmkészítők a nagyobb siker és hatás érdekében talán meggondolatlanul használták és interpretálták az eredeti felvételeket. A helyreigazítási célú vita azonban rávilágít arra, hogy az egyes képek hogyan kelhetnek önálló életre, és a narráció hogyan változtatja meg közvélemény-formáló hatásukat. Egy játékfilm vagy egy irodalmi mű esetében elfogadott, hogy azt bárki bárhogy értelmezheti. A dokumentumfilm esetében – ahogy az a fenti vitából kitűnik – már nem ilyen egyértelmű a helyzet, bár itt abból indultunk ki, hogy az eredeti felvételeken sem egyértelmű, hogy mi történik, mi is a filmes alkotás pontos tárgya. Mégis – ahogy láttuk – élő igény, hogy a képi értelmezés szabadsága mellett a narratív értelmezés maradjon meg bizonyos keretek között. Kérdés, hogy itt pontosan melyek ezek az értelmezési keretek? A jogszabályok esetében talán ez az interpretatív tér még szűkebb, mint a dokumentumfilmnél, mivel az mindig szorosan kötődik a mindenkori legitim jogalkotói célhoz.

6. *Hosszabb dokumentumfilmek és a Dunagate*

1997-ben bemutattak egy fontos televíziós programot, mely a rendszerváltásról szólt.[25] Ez volt az első olyan törekvés, mely elsősorban képi úton kívánta bemutatni a rendszerváltást. A film aránylag kis része foglalkozott a Dunagate botránnyal, ahol az 1990-es Záróra műsor egy részletét láthatjuk. Azt, amely a Dunagate filmnek egy részét mutatja, illetve a résztvevőkkel készített beszélgetés egyes momentumait.[26] A 16×55 perces film készítői nem tettek hozzá az eseményről alkotott tudáshoz, de fontosnak tartották, hogy az eredeti narratívával közöljék az eredeti filmrészleteket. Ebből is látszik, hogy még 1997-ben sem lehetett többet tudni az 1989-es belügyminisztériumi eseményekről annál, mint amit akkor a Fekete Doboz megtudott. Az események bizonytalan értelmezhetősége is változatlan maradt.

2004-ben is készült egy hosszabb dokumentumfilm a Dunagate botrányról.[27] A film készítői újból elkezdték vizsgálni a történések szereplőit. Ha megnézzük ezt a 2004-es filmet, újból olyan érzésünk támad, hogy az akták szisztematikus és nagy volumenű megsemmisítéséről szóló értelmezés egyszerűen Végvári Major József elképzelése. Az a kérdés, hogy ez az érzésünk azért alakul ki, mert Végvári személyéről a film készítői ilyen képet szeretnének festeni a kamerájukkal és a kérdéseikkel, vagy más oka van a benyomásunknak?[28] Tény, hogy a történészek a filmek ereje és hatása miatt újból és újból Végvári üzenetének cáfolatával foglalkoznak.

[24] Gátlástalan Este. *Népszabadság* 2005. március 18.
[25] Rendszerváltó évek... Televíziós leletek, 1989 őszétől 1990 tavaszáig, 1997.
[26] Záróra 1990. január 18.
[27] Hős vagy áruló...
[28] Révész: Dunagate III... i. m.

A fent ismertetett *Hős vagy Áruló* című film készítői nemcsak Végvárit kívánták bemutatni, hanem az átmenet társadalmáról, az emberek mozgatórugóiról szerettek volna képet adni. Úgy gondolták, hogy általános következtetéseket vonhatnak le abból, amit megvizsgálnak és feltárnak egyes kisebb, reprezentatívnak mondható csoportok tagjainál.

Annak ellenére, hogy itt a képeket nem kísérte narráció – csak egymás mellé rakták az interjúkat és a Fekete Dobozos felvételeket –, ez a dokumentumfilm mégis azt közvetítette az interjúalanyok mondanivalójának segítségével, hogy a látottak, hallottak az akkori időkben tipikus viselkedésnek és véleménynek minősülnek.[29] Mindegyik megszólaló beszélt arról, hogy hogyan látja a társadalom állapotát, az átmeneti helyzetet és annak nehézségeit. A film tehát általánosított, általánosítható megállapításokat tett, és ez lehet talán az első lépés ahhoz, hogy egy történettől eljussunk egy általános társadalmi percepcióhoz, amely aztán intenzíven befolyásolja majd a jogalkotást is.

A film rávilágít a kép által közvetített és megfoghatóvá tett személyesség erejére. Ha hiszünk Végvárinak a filmben, akkor belátható, hogy egy ember is olyan mértékben képes formálni a film erejével a közgondolkodást, hogy a vélemény, a világlátás akár a jogi szabályozás, vagy más társadalmi szabályrendszer szintjén is megjelenhet. Ebben az esetben persze ez a dokumentumfilm a részletes pszichológiai és szociológiai elemzésével inkább pontosan Végvári hitelességét kérdőjelezi meg, de ez nem akadályoz meg bennünket abban, hogy belássuk a fentiek jelentőségét és elismerjük a film hatását.

A film szereplői állandóan hangsúlyozták, hogy ha a titkosszolgálatokat nem sikerült időben megreformálni, akkor nem volt az elvárható az ott dolgozó emberektől, hogy ne dolgozzanak. A szereplők tehát inkább a rendszert hibáztatták, a politikai döntéshozókat marasztalták el, és nem hangsúlyozták az egyéni felelősséget. Inkább kényszerhelyzetben cselekvőknek tekintették azokat, akiknek továbbra is „dolgozniuk kellett" a rendszerben. Ez a film fontos üzenete, az általános társadalmi felfogás ilyen ábrázolására és ilyen értékelése az interjúalanyok közvetítésével. Az emberek általában nem a másik emberben, hanem a rendszerben látták meg a bűnöst, még a megfigyelésekről szóló tények ismerete mellett is. A hatályos jogi szabályozás mögött álló társadalmi igény értelmezésekor ezt a felfogást is figyelembe lehet venni, mert magyarázó erővel szolgálhat.

E tanulmány feladata most nem az, hogy az eseményeket vagy a jogi szabályozást részleteiben is hűen feltárja és értékelje, hanem az, hogy felvesse, a film hogyan formálhatta a közgondolkodást, és ezáltal hogyan teremthetett meg egy értelmezési kontextust a jogi szabályozás számára. A film a személyes történeteken, a képi világon keresztül sokszor közelebb visz a megértéshez, mint önmagában az írott szöveg. Nincs olyan történet, melynek a lényege ne tudna megjelenni a filmen. A vizsgált esettanulmány is azt mutatja, hogy a Fekete Doboz egy kamerával a kezében mindent elmondott a titkosszolgálatok rendszerváltáskori tevékenységéről, amit akkor erről el lehetett mondani. Még a parlamenti vizsgálóbizottság sem tudott többet kideríteni. Ma sem tudunk többet arról, hogy mi

[29] Fekete Doboz: Mécs Imre beszéde. Felvette Lovas Zoltán és Roszik Gábor.

történt 1989–1990 fordulóján, és arról sem, hogy a ma rendelkezésre álló állambiztonsági iratok mennyiben tekinthetők teljes körűnek.

Konklúzióként megállapítható, hogy a film, a mozgókép, a fénykép önmagában sokkal inkább alkalmas a manipulációra, mint a tudás, a megismerés más forrásai. Egy film az embert sokkal könnyebben befolyásolja, mint egy könyv. Az üzenet, a narratíva sokkal erősebb, ha képekkel támasztják alá. A szöveg igazabbnak hat, ha képek támasztják alá.

Láthattuk tehát, hogy akkor is megtudhatunk valamit a múltról, illetve a múlt értelmezésének lehetőségeiről, ha csak egy-egy kiragadott momentum áll rendelkezésre. A jogi szabályozásnak is kezelnie kell ezt a helyzetet: azt, hogy nem tudunk minden történetet.

7. *Kapocs dokumentumfilm és jog között*

Az utolsó rész célja nem az állambiztonsági iratok nyilvánosságára, az információs kárpótlásra vonatkozó jogi szabályozás értékelése, csupán annak érzékeltetése, hogy a jogi szabályozást és az azt értékelő gondolkodást befolyásolhatta az a képi világ, amelyet a fent ismertetett dokumentumfilmek, és különösen a Dunagate film megteremtett.

A rendszerváltást követő években törvény tette kötelezővé meghatározott állami tisztségviselők és más fontos tisztségek betöltőinek ellenőrzését abból a szempontból, hogy a rendszerváltás előtt végeztek-e (belső reakció elhárító) állambiztonsági tevékenységet.[30] Ha a vizsgálat során valakiről ezeket megállapították, akkor az ellenőrzés eredményét nyilvánosságra lehetett hozni, kivéve, ha az ellenőrzött személy lemondott a tisztségéről. E törvény tehát attól függően minősítette az ellenőrzött személy törvényben megjelölt adatait közérdekűvé, hogy a személy a politikai közéletben részt kívánt-e venni.[31]

A 2013-ban is hatályos új törvényt az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról 2003-ban alkotta meg a törvényhozó. Preambuluma szerint az Országgyűlés azért alkotta meg ezt a jogszabályt, mert hozzá kívánt járulni az elmúlt rendszer állambiztonsági szolgálatai tevékenységének megismeréséhez és az áldo-

[30] Az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről szóló 1994. évi XXIII. törvény.

[31] 2007 előtt az Alkotmánybíróság több határozatában foglalkozott a 2004. évi XXV. törvénnyel hatályon kívül helyezett, az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről szóló 1994. évi XXIII. törvény egyes rendelkezéseivel. Legfontosabbak a 60/1994. (XII. 24.) AB határozat és a 18/1997. (III. 19.) AB határozat. Az előbbi több ponton is alkotmányellenességet állapított meg, ám alapvetően azonban alkotmányosnak találta a szabályozásnak ezt a koncepcióját. Az Alkotmánybíróság azonban felvetette az alkotmányellenes nyilvántartások és az ezekben foglalt adatok jogi sorsa általános rendezésének kérdését, és – alkotmányellenességet előidéző mulasztást megállapítva – felhívta a törvényalkotót, hogy mind a megfigyeltek, mind az ügynökök információs önrendelkezési jogát biztosítsa. Az Etv.-t ezt követően módosító 1996. évi LXVII. törvény ennek az AB határozatnak kívánt eleget tenni. A módosított Etv. alkotmányellenességének megállapítását kezdeményező indítványok többek között az ellenőrzés alá eső személyi kör szűkítését támadták, illetve azt találták alkotmányellenesnek, hogy a módosítás az ellenőrzendő állambiztonsági tevékenységet leszűkítette a BM III/III. Csoportfőnökségre.

zatok információs kárpótlásához az érintettek információs önrendelkezési jogának garantálása mellett. A törvény egyes rendelkezéseinek alkotmányosságát vizsgáló alkotmánybírósági határozat[32] kimondta, hogy ellentétes a személyes adatok védelméhez való joggal, ha a törvény lehetővé teszi, hogy az operatív kapcsolat, a hálózati személy és egyes hivatásos alkalmazottak személyes és a működésükre vonatkozó adatait bárki, korlátozás nélkül megismerje. Egy későbbi határozat[33] pedig kiemelte, hogy

> a törvényhozónak egyensúlyoznia kell az információszabadságból, a személyi adatok közérdekű nyilvántartásából, a személyiségi jogok védelméből és a politikai stabilitás iránti igényből és a közélet tisztaságához fűződő érdekéből következő alkotmányos jogok és érdekek között. A feltétlen és teljes körű nyilvánosságra hozatal éppen úgy alkotmányellenes, mint a titkosítás változatlan fenntartása. A közérdek önmagában nem elég a teljes körű vagy a részleges (a kutathatóságot biztosító) nyilvánosságra hozatalhoz, s a mérlegelés során a törvényhozónak egyaránt tekintettel kell lennie a megfigyeltek és az ügynökök információs önrendelkezési jogára, arra a körülményre, hogy éppen a III/III. Csoportfőnökség iratai hiányosak.[34]

A fentiekből kitűnik, hogy az egyes jogalkotói megoldások kialakításakor és alkotmányossági értékelésekor egyaránt megjelent az, a dolgozat első részében bemutatott dokumentumfilmek által megteremtett nézet – kétely az állambiztonsági iratok teljességében és az erre alapozott teljesen racionális érvelés – miszerint a szabályozás megítélésekor figyelembe kell venni a tényt, hogy nem lehet tudni, az állambiztonsági iratok milyen körben állnak rendelkezésünkre.

A jogi dilemmák légköre és a dokumentumfilmek, illetve az azok kapcsán kirobbant viták hangulata azonos volt. Úgy tűnik, hogy sem a filmeknek sem a jogi szövegeknek nem volt egységes olvasatuk, mivel az állambiztonsági szolgálat tevékenységét, az iratok körét és sorsát – úgy vélték – homály fedi. A félig tele vagy félig üres pohár közös és egységes interpretációjához pedig hiányzott az áttörő erejű közös érdek.

> Mindenhol jobban oldották meg az ügynökkérdést, mint nálunk. (...) Azt állítják ugyan, hogy az ügynöki anyagok nagy része megsemmisült, de érdekes módon mindig újra és újra kiderült, hogy a Nemzetbiztonsági Hivatalban vannak akták, és az állítólag megsemmisült iratanyag is annyira rendezetlen, hogy a kutatók csak hetente egy dobozt kaphatnak, vagy még annyit sem.[35]

– állítja Ungváry Krisztián történész.

Az állambiztonsági iratok megismerésére irányuló törekvések 2007-es epizódja[36] ezt az alapproblémát kívánta orvosolni. A kormány úgy döntött, hogy füg-

[32] 37/2005 (X. 5.) AB határozat.

[33] 232/B/2003-as határozat.

[34] ABH 2006, 1463. Ezt az álláspontját az Alkotmánybíróság a 23/1999 (V.30.) AB határozatban is megerősítette.

[35] El kéne dönteni, hogy volt-e rendszerváltás! Interjú Ungváry Krisztiánnal. Készítette Uj Péter és Tóth-Szenesi Attila http://index.hu/politika/belfold/ungva070607/?print.

[36] A korábbi epizódok összefoglalását lásd. Forgács N.: A rendszerváltás végnapjai. *Élet és Irodalom* 50/7 2006. február 17. http://www.es.hu/?view=doc;12663.

getlen szakértői bizottságot állít föl annak érdekében, hogy kiderüljön, mennyiben tettek eleget az érintettek az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről szóló 1994. évi XXIII. törvény rendelkezéseinek. Az iratátadás törvényben szabályozott eljárása eredményességi szempontú értékelését egy hét főből álló testület végezte.[37]

Sokan úgy gondolták, hogy e tanulmány első részében ismertetett dokumentumfilmek értelmezései mentén egyes érdekeltek manipulálták az információkat a rendszerváltást körül. Elterjesztették, a fontos iratok nagy részét megsemmisítették,[38] így már nincs is sok értelme a kutakodásnak, mert úgysem lehet objektív és teljes képet kapni a történtekről.[39] A félmegoldások azonban nem jutatták az állambiztonsági iratok nyilvánosságával kapcsolatos vitákat nyugvópontra.

2012. április 16-án az Országgyűlés összesen több mint öt órán át vitatkozhatott az állambiztonsági múlt feltárásáról „feltáratlan állambiztonsági múlt és az elmúlt húsz év morális adósságai" címmel.

A vita során általános támogatást kapott az a célkitűzés, hogy mindenki megismerhesse és nyilvánosságra hozhassa a rá vonatkozó, állampárti titkosszolgálati adatokat. Ezt a hatályos szabályozás is lehetővé tette, de sokak szerint az információs önrendelkezési jognak nagyobb súlyt kellenne adni a kérdés szabályozásakor. A közérdekű adatok nyilvánosságára vonatkozó alkotmányos jogot többben nem töltötték volna meg olyan széles tartalommal, hogy a jog egy ilyen szenzitív kérdésben is lehetőséget adjon az információs kárpótlásra.[40]

Egy ellenzéki képviselő 2013 júniusában újra beterjesztette az állambiztonsági múlt átláthatóvá tételéről szóló törvényjavaslatát, amelynek tárgysorozatba vételét már kétszer elutasította az Országgyűlés.[41] A törvényjavaslat általános indokolása szerint:

> minden állampolgárnak joga van a múlt megismeréséhez. Azoknak pedig, akiket a múlt rendszerben politikai nézeteik miatt üldöztek, információs kárpótlás jár. Tekintettel arra, hogy Magyarország 1990 előtt nem volt jogállam, ezért a magyar Országgyűlés kiemelt feladata a múlt feltárásának és az információs kárpótlásnak az elősegítése. A múlt ismerete nélkül sem a morális, sem a jogi ítélkezés nem lehet kellően megalapozott. Magyarországon a rendszerváltás óta nem született megnyugtató megoldás a pártállami iratok megismerésére.[42]

A legújabb magyarországi törvénytervezet szerint az 1989-es Nemzeti Kerekasztal résztvevőire, valamint a rendszerváltozás után az országgyűlési választásokon legalább egy százalékot elért pártok vezető tisztségviselőire, a miniszterelnökökre, a miniszterekre, az államtitkárokra, a polgármesterekre és az országgyűlési képviselőkre vonatkozó információkat külön kérés nélkül automatikusan közzé kellene tenni.[43]

Ahogy azt a dokumentumfilmek elemzése kapcsán láttuk, ugyanúgy láthatjuk a jogi vitákban is. Valójában nagyon különböző mögöttes interpretációkat vehetünk észre az állambiztonsági szolgálat működése és a meglévő illetve megmaradt iratok, akták jelentősége kapcsán. Sok képviselő szeme előtt valószínűleg ott lebegnek az elhíresült filmképek, mely egyes értelmezési azt sugallták, hogy ma már semmi sem kézzelfogható a rendszerváltáskori titkosszolgálat tevékenységével és az állambiztonsági iratok sorsával kapcsolatban, hiszen ez az érv a jogi vitákban többször is elhangzik.

Akik azt állítják, hogy az állambiztonsági iratok nyilvánossága nagy szerepet tölthet be a múlt feltárásában, nyilván abból indulnak ki, hogy a meglévő vagy megmaradó iratok képesek arra, hogy leírják a múlt közérdekű valóságát. Ezzel szemben a kételkedők attól tartanak, hogy a meglévő és megmaradt iratok félremagyarázhatnak sok mindent, és az információs kárpótlás ténylegesen és elsősorban inkább a személyes adatok sérelméhez vezet, kevéssé szolgálja a közérdeket; a tisztázatlanság és a rendszertelenség miatt a nyilvánosság nem képes arra, hogy ténylegesen közérdekű információkkal szolgáljon.

A dokumentumfilmek vizsgálatakor megállapítottam, hogy egy személyes történetnek milyen korszakformáló ereje lehet, és a személyes interpretációk milyen meggyőző és magyarázó erővel hatnak. Érdemes megfigyelni, hogy ezzel szemben a jogi viták során milyen nagy súllyal esik latba az érv, hogy az állambiztonsági múlt teljeskörűen feltárható-e egyáltalán vagy nem. Mintha abból indulna ki a jogalkotás, hogy teljeskörűség híján a nyilvánosság az érintettek számára méltánytalan volna. A film ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy egy-egy történettől is gazdagabb lesz az ismeretünk, és ezek a történetek személyes történetként érik el valódi hatásukat. Nem biztos, hogy mindent kell ismerni ahhoz, hogy valamit ismerjünk – közvetíti a film.

8. Összegzés

Eredetileg, a bevezető sorokban említett irodalmi kísérletekről, azok jellegéről és formáló hatásával szerettem volna foglalkozni. Esterházy Péter és Tar Sándor vonatkozó műveinek összeolvasása a fent leírtakkal azonban egy későbbi tanulmány feladata marad. Abban reménykedem, hogy az alapgondolat bemutatása sem volt

[37] A kormányprogram kiegészítése „átláthatósági csomagként" rögzítette a következőket: „Egyetértés van a kutathatóság, az adatokhoz való hozzáférés és azok nyilvánosságra juttatása feltételeinek javításával, egyértelműsítésével, az ehhez szükséges eljárási szabályok módosításával kapcsolatban. A pártok egyetértenek abban, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában meg kell teremteni az anyagok rövidebb időn belüli feldolgozásának, megismerhetővé tételének feltételeit. (...) Egyetértenek abban, hogy a közszereplő fogalmának pontosabb körülhatárolása szükséges annak érdekében, hogy az eljáró bíróságok számára a jogszabály egyértelműbb legyen."

[38] Lásd ehhez Révész Béla korábban idézett írásait ill. Orosz József beszélget Révész Bélával, 2005. március 2. http://www.riporter.axelero.net/rendszerváltás.html.

[39] El kéne dönteni, hogy volt-e rendszerváltás! i. m.

[40] http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=39&p_uln=180&p_felsz=25&p_felszig=31&p_aktus=11

[41] Az alkotmányügyi bizottság a kormánypárti többség tartózkodása mellett ismét nem vette tárgysorozatba a törvényjavaslatot.

[42] http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_adat?p_ckl=39&p_izon=7232.

[43] http://hvg.hu/itthon/20120911_Schiffer_a_Fidesz_nem_akar_nyilvanossagot.

haszontalan, kiindulópontul szolgálhat magam és reményeim szerint mások számára is a további vizsgálódásokhoz.

Ebben az írásban addig jutottam, hogy elemeztem, a dokumentumfilm műfaja hogyan járult hozzá az állambiztonsági iratok nyilvánosságára vonatkozó jogi szabályozás megértéséhez, illetve szerintem hogyan formálta azt. Laikusként vagy éppen kontárként közelítettem a képi világ erejének megértéséhez, igyekeztem feltárni, hogy e képi világ, a film hogyan csatornázódik be a normatív jogi gondolkodásba.

Illusztrációként, és persze a szöveges irodalom háttérbe szorítását némiképp feloldandó, egy Esterházy-idézettel zárom le ezt a tanulmányt:

> A *Javított kiadás*ban elmondtam apám (új, javított, rontott, egy másik, a másik) történetét, amely, hogy úgy mondjam, nem jellemző az én édesapámra, nem jellemző a családomra sem, se erre a szűkre, se ama tágra, a történelmire, nem jellemző, vagyis nem reprezentál minket. Ám a történet igenis reprezentálja az 1956 utáni országhelyzetet vagy abból valamit. („56-ban az ország lerázta magáról a rendszert, mint kutya a vizet, később azonban nem lehetett tudni, meddig tart a kutya, és hol kezdődik a víz.")[44]

[44] Esterházy P.: *Javított kiadás*. Magvető, Budapest 2002. 272.

Nincs kegyelem – senkinek

H. Szilágyi István

Loss Sándor emlékére

1. Bevezetés

E tanulmány egy multidiszciplináris vizsgálódás részét képező kutatás eredménye, melynek középpontjában a Pusoma-ügy áll. Az eset-tanulmány készítésének ötlete már korábban felmerült bennem, mikor Karl Llewellyn munkásságát tanulmányoztam.[1] Llewellyn a „bajos-ügyek" (*trouble cases*) elemzését tekintette sajátos szociológiai elméletében, az ún. *law-job* teóriában a jogi jelenségek vizsgálatának legcélravezetőbb módszerének. A „bajos-ügyek" olyan súlyos viták nyomán alakulnak ki, melyek ha megoldatlanok maradnak, akkor a közösség, a csoport szétesésével fenyegetnek. Az ilyen esetek rendezése nagy erőfeszítést igényel a jogi funkciók ellátására specializálódott *law stuff* – a „jog emberei" – részéről, s az ügy megoldása éppen ezért hosszú időre hatást gyakorol a jog további fejlődésére. A „bajos-ügyek" elemzése tehát egyúttal segítséget nyújt a jog változási folyamatainak jobb megértéséhez.[2]

További impulzusokat nyertem Horváth Barna zseniális művének, a *Géniusz perének*[3] tanulmányozásából. Horváth két „nagy per" – Szókratész és Jeanne d'Arc perének – elemzésével nem csupán saját szinoptikus jogelméletét illusztrálta, hanem a jog és dráma összefüggéseire rávilágítván úttörő lépéseket tett a „jog és irodalom" perspektívájának felfedezése felé.[4]

Ezek nyomán magam is próbálkoztam efféle „irodalmi eset-tanulmánnyal", melyben összekapcsoltam a dráma Horváth által kifejtett jogelméleti koncepcióját

[1] Ld.: H. Szilágyi I: Karl N. Llewellyn. In Szabó M. (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc 1999. 245–254.

[2] Vö.: E. A. Hoebel & K. N. Llewellyn: *The Cheyenne Way*. University of Oklahoma Press, Normann 1941. 273–309. H. Szilágyi I.: *A jogi antropológia főbb irányai. Történeti és elméleti vázlat*. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 74–83.

[3] Horváth B.: *A géniusz pere. Sokrates – Johanna*. [Acta Univ. Francisco-Josephina, Juridico-Politica 3, Kolozsvár 1942.] Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő 2003.

[4] Vö.: Cs. Kiss L.: A tragédia metafizikája a jogban. In: Horváth B.: *A géniusz pere*, 210–238. H. Szilágyi I.: Horváth Barna géniusza. In H. Szilágyi I.: *Jog – irodalom. Tanulmányok a „jog és irodalom" köréből*. SzTE ÁJK Összehasonlító Jogtudományi Intézet, Szeged 2010. 33–88.